

УДК 37.043.2-056.2/.3:[811.161.2+821,161.2] Ч 48
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.101.13>

С. А. Черкашина

учитель української мови і літератури
КЗ «Харківська спеціальна школа №7» Харківської обласної ради

ІНКЛЮЗИВНИЙ КЛАС БЕЗ БАР'ЄРІВ: 10 РІШЕНЬ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ

Стаття розкриває актуальність формування інклюзивного класу без бар'єрів як ключового напрямку сучасної освіти. Визначено, що інклюзивна освіта є фундаментом реалізації права кожної дитини на якісне навчання, незалежно від стану здоров'я чи особливих освітніх потреб. Розглядаються концепції індивідуалізації навчання, універсального дизайну навчання (UDL), методу проєктів та інтерактивних педагогічних технологій, які дозволяють створити сприятливе середовище для учнів із різними пізнавальними стилями та рівнем підготовки.

Наголошується на нормативно-правовій забезпеченості інклюзії в Україні, значенні державних програм, інклюзивної субвенції та методичних рекомендацій МОН. Акцентується важливість підвищення кваліфікації педагогів, формування толерантності й інклюзивної культури в шкільному колективі. Особлива увага приділяється роботі мультидисциплінарної команди, що об'єднує педагогів, психологів, логопедів, асистентів учителя, соціальних педагогів і родини учнів, адже саме така комплексна взаємодія забезпечує ефективну соціальну, емоційну та академічну інтеграцію дітей.

Стаття аналізує виклики, що виникають в умовах воєнного стану: недостатню доступність укриттів, переривання навчального процесу, дефіцит ресурсів, підвищений рівень тривожності й посттравматичні стани учнів. Пропонуються шляхи адаптації дистанційне й гнучке навчання, створення інтерактивних груп, цифрові платформи для спільної роботи, індивідуальні освітні траєкторії для дітей із порушеннями розвитку та дітей ветеранів.

Розглянуто 10 практичних рішень для реалізації інклюзії: індивідуалізацію навчальних планів, використання UDL, координацію роботи команди фахівців, застосування інноваційних технологій і мультимедіа, проєктний метод, візуальну підтримку, інклюзивні ігри, гнучке планування часу, активну співпрацю з батьками, розвиток емоційного інтелекту.

Акцентується важливість корекційно-розвиткової роботи, забезпечення безпечних умов і психо-соціальної підтримки учнів, включно з арттерапією, іграми на розвиток комунікації та груповими тренінгами. У результаті впровадження запропонованих стратегій школа перетворюється на простір рівних можливостей, де формується позитивна культура співпраці, зростає академічна мотивація та забезпечується успішна соціалізація й професійна самореалізація дітей.

Ключові слова: інклюзивне навчання, індивідуалізація, універсальний дизайн навчання, дистанційне навчання, мультидисциплінарна команда, емоційний інтелект, інклюзивні ігри, педагогічні технології.

Значення проблеми у сучасних умовах.

У сучасному світі дедалі більше значення мають етичні стандарти, серед яких особливо важливими вважаються толерантність, рівноправність, різноманітність та безбар'єрність, адже саме вони формують основу для розвитку інклюзивності в суспільстві. В Україні ще до початку 2022 року діяла широка мережа інклюзивно-ресурсних центрів, які були створені для того, щоб забезпечувати організацію інклюзивного навчання у закладах дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти. Саме завдяки діяльності асистентів учителів, котрі допомагали у навчальному процесі, та асистентів дитини, які опікувалися побутовими потребами школярів з особливими освітніми потребами, стало можливим повноцінне включення учнів до навчання. Важливим було й те, що діти отримували додаткову підтримку від дефектологів, логопедів та інших спеціалістів, які, спираючись на комплексну оцінку розвитку,

здійснювали корекційно-розвиткову роботу як у закладах освіти, так і в ІРЦ. Варто зазначити, що уряд запровадив спеціальну інклюзивну субвенцію, завдяки якій фінансувалися послуги фахівців та закуповувалося необхідне обладнання, що сприяло якісному функціонуванню системи. Однак коли в Україні почалися воєнні дії, виникла потреба переосмислити освітню політику, оскільки нові виклики вимагали створення безбар'єрного середовища та уніфікованих підходів до формування інклюзивності в умовах воєнного стану.

Нормативно-правова база. У низці нормативно-правових актів України та міжнародних документів, таких як Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Україною у 1991 році), Конституція України (стаття 53), закони «Про освіту» (ст. 3), «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства» (ст. 26), а також «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю», було закладено

принципи державної підтримки дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Ці положення знайшли своє відображення й у стратегічних документах Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти, Концепції педагогічної освіти та урядових постановах, зокрема у рішенні Кабінету Міністрів України від 1992 року про комплексну програму розв'язання проблеми інвалідності.

Важливим напрямом, визначеним цими актами, стало створення безбар'єрного освітнього середовища, яке є ключовою умовою соціальної інтеграції та адаптації дітей і молоді з інвалідністю. Законодавство розглядає безбар'єрність не лише як педагогічний принцип, а й як складову сталого розвитку держави. У Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору до 2030 року цей термін трактується як комплексний підхід до формування державної політики, що має забезпечити повноцінний доступ усіх громадян до різних сфер життя. Зокрема, йдеться про соціальну, економічну, інформаційну, фізичну та освітню безбар'єрність, серед яких особливе місце займає цифрова доступність, яка набуває дедалі більшої ваги у процесі швидкої цифровізації суспільства.

Викладення основного матеріалу. Інклюзія в освіті є не лише правом дитини, а й показником демократичного розвитку суспільства. Інклюзивний клас передбачає рівний доступ до знань, повагу до різноманітності та створення середовища, у якому кожен учень може реалізувати власний потенціал. Попри наявність законодавчої бази в Україні, практика втілення інклюзивних підходів часто стикається з низкою бар'єрів.

Проблематика інклюзивної освіти стала предметом дослідження багатьох зарубіжних та українських науковців, серед яких Г. Банч, В. Бондар, Т. Бут, Л. Будяк, О. Дікова-Фаворська, Т. Євтухова, М. Чайковський, З. Шевців, Л. Штефан та інші. Г. Банч підкреслює, що інклюзія вимагає не лише змін у системі освіти, а й глибокої трансформації суспільства, оскільки вона є проявом нової філософії соціальної справедливості, яка визнає право кожної людини, у тому числі з інвалідністю, на повноцінну участь у суспільному житті. Т. Бут розглядає інклюзію не лише як доступ до освітнього простору, а й як формування середовища, що враховує різноманітність учнів та підтримує всіх учасників процесу. Водночас, відповідно до концепцій Клімова, Ясвіна й Тарасової, інклюзивне середовище охоплює адаптований матеріальний компонент, сучасні методики та комунікативний аспект, який визначає професійність педагогів і позитивний психологічний клімат

Ефективна інклюзія у сучасних умовах потребує не лише створення доступного освітнього простору, а й організації спільних заходів, розвитку інклюзивної культури, упровадження менторських програм

та активного залучення родин, адже саме такі дії сприяють соціальній інтеграції й допомагають дітям розкрити власний потенціал. Надзвичайно важливо, щоб кожен здобувач освіти відчував себе рівноправним членом шкільної спільноти та отримувач належну підтримку для навчальних і життєвих успіхів. Тому актуальним завданням є формування такого середовища, у якому дитина з особливими освітніми потребами може усвідомити свою значущість, визначити власне місце у колективі та поступово набувати соціально й професійно важливих компетентностей.

Водночас інклюзивна освіта під час війни стикається з низкою серйозних викликів, особливо для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Серед основних труднощів недостатня доступність укриттів, часті переривання навчального процесу через тривоги, обмежений доступ до спеціалізованих ресурсів і високий рівень психологічного стресу. Частковим виходом може бути дистанційне або гібридне навчання, яке забезпечує безперервність освітнього процесу, проте воно не завжди гарантує належну соціалізацію. У цьому контексті важливими стають модернізація захисних споруд, створення інтерактивних дистанційних груп, а також розробка індивідуальних навчальних планів для осіб з інвалідністю та ветеранів.

Не менш значущою є роль педагогів, які працюють у надзвичайних умовах. Вони потребують нових компетентностей від уміння діяти в екстрених ситуаціях і надання психологічної підтримки дітям до збереження власної стресостійкості. Тому актуальними стають тренінги, онлайн-лекції, групові заняття та консультації, спрямовані як на допомогу учням, так і на підтримку самих учителів [1].

Процес трансформації освітнього закладу в інклюзивний передбачає розробку та впровадження системи нормативно-правових документів, створення спеціалізованих підрозділів і підготовку висококваліфікованих фахівців для роботи з учнями, які мають особливі освітні потреби. Ключовим аспектом є забезпечення розумних адаптацій, що включає індивідуалізовану підтримку, спеціальні методики та умови навчання, що дозволяють повноцінну участь таких учнів у освітньому процесі на рівні з однолітками [3]. До цього належать створення безбар'єрного середовища, застосування адаптованих навчальних матеріалів, координація роботи педагогів і психологів, а також реалізація комплексних заходів для соціальної та навчальної інтеграції.

Серед вагомих рішень на сьогоднішній день слід відзначити

1. Індивідуалізація навчання є ключовим підходом у сучасній інклюзивній освіті, оскільки дозволяє враховувати унікальні особливості кожного учня. Вона передбачає розробку індивідуальної

освітньої траєкторії, що відображає його здібності, темп розвитку, інтереси та навчальні потреби. У практичному сенсі це означає, що педагог визначає сильні сторони та труднощі кожного учня через спостереження, оцінювання та консультації з батьками й фахівцями. На основі цих даних створюється адаптований навчальний план, де завдання можуть мати різний рівень складності, а темп засвоєння матеріалу підлаштовується під можливості учня. Індивідуалізація також передбачає надання підтримки через диференційовані методи навчання, допоміжні засоби або технології. Наприклад, на уроці математики учні можуть працювати над одним і тим же типом завдань, але різного рівня складності: один учень виконує базові обчислення, інший задачі з логічними поясненнями, а третій практичні проекти. Учитель може використовувати навчальні карти, чек-листи чи електронні платформи для відстеження прогресу кожного учня. Для дітей із особливими потребами вводять додаткові засоби: збільшений шрифт, аудіопояснення або наочні моделі. На уроках мови учні можуть вибирати теми для творчих робіт відповідно до своїх інтересів. Такий підхід не лише підвищує ефективність навчання, а й стимулює самостійність і мотивацію, адже кожен учень бачить, що його сильні сторони враховані. Важливо, що цей підхід сприяє не лише академічному розвитку, а й формуванню мотивації та самостійності, оскільки учень бачить, що його потреби враховані. У результаті кожен учень отримує можливість навчатися ефективно, розвивати свої здібності та досягати успіху у власному темпі, що створює сприятливе та підтримуюче середовище для всіх учасників навчального процесу [2].

2. Використання універсального дизайну навчання (UDL) це стратегія, яка дозволяє організовувати навчальний процес так, щоб він був доступним для всіх учнів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Основна ідея UDL полягає у створенні уроків, які підтримують різні стилі сприйняття інформації: аудіальний, візуальний та кінестетичний, наприклад, один і той же навчальний матеріал можна подавати через текст, графіку, аудіозаписи чи практичні вправи, що забезпечує рівні можливості для засвоєння знань і зменшує потребу у додаткових адаптаціях для окремих учнів. Використання UDL передбачає також варіативність завдань і способів демонстрації знань, що дозволяє кожному учневі проявляти свої сильні сторони. Педагоги заохочують активну участь учнів, надаючи їм вибір у способах виконання завдань, що підвищує мотивацію та відповідальність за власне навчання. Таким чином, застосування UDL створює гнучке, інклюзивне середовище, де всі учні можуть ефективно взаємодіяти з матеріалом, отримувати підтримку

у разі потреби та розвивати свої здібності у максимально комфортний для себе спосіб [6].

3. Мультидисциплінарна команда. У інклюзивному класі ефективність навчання значно підвищується завдяки роботі мультидисциплінарної команди, що включає вчителів, психолога, логопеда, асистента та батьків, які спільно розробляють стратегію підтримки кожного учня. Наприклад, психолог проводить спостереження та діагностику емоційного стану та навчальних потреб, логопед допомагає з корекцією мовлення, а асистент підтримує учня під час уроку, допомагаючи виконувати завдання або пояснювати матеріал. Вчитель координує всі ці зусилля, адаптуючи навчальні плани відповідно до рекомендацій спеціалістів. Батьки надають інформацію про інтереси, хобі та особливості поведінки дитини вдома, що допомагає зробити навчання більш персоналізованим. Регулярні командні наради дозволяють обговорювати успіхи та коригувати стратегію підтримки у разі потреби. Такий підхід забезпечує комплексну допомогу учню, враховує всі його потреби і створює безпечне, підтримуюче середовище для розвитку академічних та соціальних навичок. Мультидисциплінарна співпраця також підвищує компетентність педагогів і дозволяє впроваджувати інклюзивні практики більш системно та ефективно.

4. Інноваційні педагогічні технології значно підвищують доступність та ефективність навчання в інклюзивному класі, бо використання інтерактивних платформ, мультимедійних ресурсів і цифрових інструментів дозволяє підлаштовувати уроки під різні потреби та стилі сприйняття інформації учнів [3]. Під час уроку історії учні можуть, наприклад, переглядати відео, слухати аудіоподкасти або працювати з інтерактивними картами, що одночасно задовольняє візуальний, аудіальний та кінестетичний канали навчання. На уроках математики цифрові платформи дозволяють створювати персоналізовані завдання з автоматичною перевіркою результатів, що економить час педагога та підвищує мотивацію учнів. Використання планшетів або інтерактивних дошок дозволяє учням брати активну участь у колективних проектах і демонструвати знання у різних форматах: презентації, відео, малюнки чи онлайн-квести. Інноваційні технології також сприяють розвитку цифрової компетентності учнів і допомагають створити гнучке, інтерактивне та інклюзивне середовище, де кожен учень може навчатися у зручному для себе форматі та темпі [2].

5. Метод проєктів у інклюзивному класі дозволяє учням спільно реалізовувати завдання, де кожен може проявити свої сильні сторони. Наприклад, під час проєкту «Екологія школи» одна група учнів може займатися дослідженням, інша створювати плакати чи презентації,

а ще хтось підготовкою відео або фото-репортажу. Такий підхід забезпечує диференційовану участь, коли кожен учень обирає завдання відповідно до власних умінь та інтересів. Учитель виконує роль фасилітатора, допомагаючи організувати процес, надаючи інструкції та ресурси, а також забезпечує підтримку для дітей із особливими освітніми потребами. Метод проєктів розвиває не лише академічні знання, а й соціальні навички: співпрацю, відповідальність, комунікацію та критичне мислення. У результаті учні вчаться працювати у команді, цінувати внесок кожного та досягати спільної мети, що формує позитивну атмосферу та підвищує мотивацію до навчання.

6. Візуальна підтримка допомагає учням краще орієнтуватися в матеріалі та просторі. До неї відносимо схеми, плакати, піктограми або розклади на дошці полегшують сприйняття інформації, особливо для дітей із порушеннями уваги або мовлення. Під час уроку граматики можна використовувати, наприклад, кольорові таблиці для різних частин мови, а на уроці природознавства інфографіку, яка показує процеси у природі. Піктограми та іконки на робочих столах учнів допомагають зрозуміти послідовність дій, наприклад, алгоритм виконання завдання. Візуальні опори також зменшують тривожність у дітей, оскільки вони знають, що матеріал структурований і зрозумілий. окрім того, плакати та наочні матеріали сприяють розвитку пам'яті та уяви, допомагають закріпити навчальний матеріал і роблять уроки більш інтерактивними та доступними для всіх учнів

7. Інклюзивні ігри використовуються для розвитку співпереживання та командної взаємодії серед учнів. Рольові ігри, симуляції чи колективні завдання дозволяють учням відчути себе в різних ситуаціях, навчитися слухати, домовлятися та підтримувати один одного. Ігри формують соціальні навички, розвивають емоційний інтелект, комунікативні здібності та впевненість у собі. Для дітей із особливими освітніми потребами ігрова діяльність є особливо ефективною, оскільки вона зменшує психологічний бар'єр і мотивує до участі у груповій діяльності. Педагог у процесі гри спостерігає, коригує дії учнів, надає підказки та підтримку, забезпечуючи інклюзивність та рівність для всіх учасників.

8. Гнучке планування часу передбачає надання додаткових хвилин для виконання завдань та можливість повторного пояснення матеріалу. Деякі учні потребують більше часу через темп засвоєння, особливості уваги або необхідність додаткової підтримки, наприклад, на контрольних або практичних завданнях учні можуть отримувати індивідуальні таймери або можливість працювати у спокійному режимі без поспіху. Педагог може повторювати складні моменти або надавати покрокові інструкції, щоб

усі учні розуміли завдання. Гнучке планування зменшує стрес та тривожність, підвищує впевненість учнів у власних силах і сприяє рівним можливостям для досягнення успіху, підхід робить навчальний процес більш комфортним і результативним, створюючи підтримуюче середовище для всіх дітей, незалежно від їхніх потреб.

9. Активна участь батьків у навчальному процесі сприяє успішній інклюзії тому, що спільні майстер-класи, батьківські тренінги з інклюзивної освіти або участь у проєктній діяльності дозволяють батькам зрозуміти потреби дітей та навчальні стратегії, які застосовуються у класі. Батьки можуть допомагати в організації творчих проєктів, проводити спільні дослідження або виставки, навчати дітей соціальним навичкам у домашньому середовищі, саме така співпраця підвищує ефективність навчання, зміцнює взаєморозуміння між школою та родиною, а також створює відчуття спільності та підтримки для дітей [5]. Регулярна комунікація з батьками допомагає своєчасно коригувати освітні траєкторії та забезпечує більш комплексний підхід до розвитку учнів.

10. Розвиток емоційного інтелекту допомагає учням усвідомлювати власні емоції та розуміти почуття інших. Вправи на розпізнавання емоцій, обговорення життєвих ситуацій, аналіз поведінки героїв історій або рольові ігри допомагають навчитися співпереживати та правильно реагувати на різні емоційні стани. Наприклад, учні можуть аналізувати сцени з казок або мультфільмів, визначати емоції персонажів та пропонувати способи вирішення конфліктів. Розвиток емоційного інтелекту сприяє соціальній інтеграції, формує комунікативні навички, вчить контролювати поведінку та підтримувати друзів. Педагог створює безпечне середовище для обговорення почуттів, надає моделі поведінки і заохочує дітей висловлювати свої емоції, що робить навчання більш гармонійним і інклюзивним [2].

У інклюзивному класі важливо також організувати корекційну роботу так, щоб вона враховувала індивідуальні потреби кожного учня, оскільки деякі діти потребують додаткових пояснень або спеціальних методів навчання. Дистанційне навчання є зручним способом, який дозволяє педагогам створювати персоналізовані маршрути, на яких учні можуть опрацьовувати матеріал у своєму темпі і отримувати допомогу у вигляді відеопідказок, інтерактивних вправ та спрощених інструкцій. Це особливо корисно для тих дітей, які не можуть швидко засвоювати інформацію під час звичайного уроку, тому що таким чином вони отримують рівні можливості для навчання.

Безпека учнів під час сигналів повітряної небезпеки є пріоритетом, тому педагог проводить інструктажі, які пояснюють, як діяти у надзвичайних ситуаціях, і використовує схеми та пік-

тограми, щоб учні могли швидко зорієнтуватися. Під час дистанційних занять учні можуть тимчасово призупиняти роботу, якщо ситуація вимагає негайних дій, і продовжувати навчання після того, як відновиться безпечне середовище [1].

Також важливо приділяти увагу психологічній підтримці дітей, оскільки короткі вправи на дихання, релаксацію або прості ігри допомагають зменшити тривожність і покращують емоційний стан учнів. Співпраця з психологом та батьками дозволяє створити комплексну систему підтримки, яка забезпечує безпеку та комфорт під час навчання, тому навіть у складних умовах учні можуть продовжувати розвивати знання, соціальні навички та самостійність.

Список використаної літератури:

1. Горліченко, М. Г., Гонімар, В. І., & Ореховська, Н. О. (2025). Освіта без бар'єрів: створити майбутнє для кожного. https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/103/103_2025.pdf#page=39
2. Губарь, О. Г., Пахомова, Н. Г., Коваленко, В. В., & Баранець, І. В. (2024). Інклюзивна культура в освітньому просторі: проблеми та перспективи. *Inclusion and Diversity*, (3), 26–33. <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/203>
3. Національна Стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
4. Прохоренко, Л. І. (2024). Інклюзивність та безбар'єрність в освіті осіб з особливими потребами в умовах війни: експериментальне дослідження. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 116(4), 193–210. <https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.205>
5. Фенцик, О. М. (2025). Партнерська взаємодія закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами: бар'єри та шляхи подолання. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (20). <http://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1194>
6. Чеботарьова, О. В. Сучасні технології навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в Новій українській школі. С. 104–108.

Cherkashyna S. Inclusive classroom without barriers: 10 solutions that work

The article highlights the relevance of creating a barrier-free inclusive classroom as a key direction of modern education. It is established that inclusive education serves as the foundation for ensuring every child's right to quality learning, regardless of health status or special educational needs. The article examines the concepts of individualized learning, Universal Design for Learning (UDL), project-based learning, and interactive pedagogical technologies, which together create a supportive environment for students with diverse learning styles and levels of preparedness.

Attention is drawn to the regulatory and legal framework for inclusion in Ukraine, the importance of state programs, inclusive subsidies, and methodological recommendations from the Ministry of Education and Science. The article emphasizes the need for teacher professional development, fostering tolerance, and building an inclusive culture within the school community. Particular focus is placed on the work of a multidisciplinary team that brings together teachers, psychologists, speech therapists, teacher assistants, social workers, and students' families, as such comprehensive collaboration ensures effective social, emotional, and academic integration of children.

The article analyzes challenges arising under martial law: insufficient shelter accessibility, interruptions in the learning process, lack of resources, heightened anxiety levels, and post-traumatic conditions among students. Adaptation pathways are proposed, including distance and flexible learning, the creation of interactive groups, the use of digital collaboration platforms, and the development of individualized learning trajectories for children with developmental disorders and children of veterans.

Ten practical solutions for implementing inclusion are considered: individualization of curricula, application of UDL, coordination of specialist team efforts, use of innovative technologies and multimedia, project-based learning, visual support, inclusive games, flexible time planning, active cooperation with parents, and the development of emotional intelligence.

The importance of corrective and developmental interventions is emphasized, along with ensuring safe conditions and psychosocial support for students, including art therapy, communication development games, and group training sessions. As a result of implementing these strategies, the school becomes a space of equal opportunities, fostering a positive culture of collaboration, increasing students' academic motivation, and ensuring successful socialization and professional self-realization.

Key words: inclusive education, individualization, Universal Design for Learning (UDL), remote learning, multidisciplinary team, emotional intelligence, inclusive games, pedagogical technologies.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025